

Шахновська І. І.,

доцент кафедри англійської філології і перекладу
факультету лінгвістики та соціальних комунікацій
Національного авіаційного університету

ЕМОТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РИТОРИЧНИХ ЗАПИТАНЬ ДІАЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ АМЕРИКАНСЬКОЇ ДРАМИ

Анотація. У статті розглядається емотивна функція риторичних запитань у діалогічному дискурсі. Розходження між формою й іллокутивною функцією цих фігур мовлення роблять їх ефективним засобом експресивізації висловлення. Риторичні запитання розглядаються на матеріалі діалогів персонажів Американської драми ХХ ст.

У діалогічній єдності риторичні запитання вживаються і як репліки реакції, і як репліки-стимули. Риторичні запитання у стимульних репліках мають форму загального або спеціального запитання. Втративши первинну функцію запиту інформації, риторичні конструкції набули здатності реалізовувати цілий спектр емоційно-оцінних значень. Зазвичай у стимульних репліках вони виражають негативний психічний стан мовця, як-от невдоволення, роздратування, гнів тощо або здійснюють емоційний вплив на співрозмовника. Риторичні запитання можуть служити засобом емоційної аргументації, виражати осуд або звинувачення. Введення вигуків на початку риторичного запитання підвищує його емоційність, додає ефекту невимушеності та безпосередності спілкування.

У діалозі найбільш характерна функція риторичного запитання – реакція на зміст репліки-стимулу. Із семантичного погляду риторичні запитання у реактивних висловленнях містять імпліцитно виражене заперечення, протест або незгоду з адресатом. Такі реактивні висловлення тісно пов'язані з попередньою реплікою за змістом і формою, але не узгоджуються з комунікативною спрямованістю стимульних висловлень, тому є маркером конфліктного спілкування. Іntenцією мовця є критична оцінка не лише слів співрозмовника, але й якісних ознак адресата, його зовнішності, характеру, поведінки. З метою посилення впливу на волю та поведінку співрозмовника у риторичні запитання вводяться експлетиви, апелятиви, слова з оцінною семантикою. Риторичні запитання можуть містити порівняльні звороти та метафори, котрі посилюють їхню емоційність. Риторичні запитання-реакції можуть вживатися, коли мовець має бажання ухилитися від прямої відповіді на запитання у репліці-стимулі.

Риторичні запитання у розмовному діалогічному мовленні тяжіють до конвенціоналізації та фразеологізації. Цей факт пояснюється повторюваністю емоціогенних ситуацій, тенденцією до економії мовних зусиль, а також обмеженістю часу, який має мовець під час швидкого обміну репліками з адресатом. Такі фразеологізовані запитання іноді можуть становити труднощі для сприйняття. Важливу роль у цьому разі відіграють контекст і ситуація спілкування. Розуміння непрямих інтенцій риторичних запитань сприяє ефективній взаємодії комунікантів.

Ключові слова: риторичне запитання, емотивна інтенція, емотивне висловлення, непрямий мовленнєвий акт, емоційний вплив.

Постановка проблеми. Стратегічна будова комунікативного процесу викликає сьогодні особливий інтерес лінгвістів. Дедалі актуальнішими стають дослідження непрямих стратегій вираження інтенцій комунікантів, а також вербальних засобів, які є маркерами цих стратегій. Однією із мовленнєвих фігур, котра реалізує різноманітні непрямі стратегії комунікантів, є риторичне запитання. Риторичні запитання поширені у монологічному і діалогічному дискурсах і відіграють важливу роль у їхній організації [1; 2]. Для них характерне насамперед розходження між питальною формою та стверджувальним комунікативним наміром мовця. Така асиметрія, з одного боку, зумовлює їхню підвищену експресивність, тобто посилений вплив на думки та почуття співрозмовника, а з іншого – спричиняє неоднозначність тлумачення, що може призвести до неуспішності комунікативного акту або переростання кооперативного діалогу у діалог-конфлікт.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Риторичні запитання на сучасному етапі розвитку лінгвістики розглядаються у комунікативному аспекті (Т. Бурмістренко, А. Сітко й І. Струк, І. Шатуновський), зокрема як засіб емоційної аргументації (Т. Бурмістренко) та засіб мовленнєвої агресії (І. Шатуновський). Деякі мовознавці розглядають риторичні запитання у прагмасемантичному аспекті як непрямий мовленнєвий акт (О. Петрова, А. Шахмудова). У фокус уваги лінгвістів потрапляють також риторичне запитання як прийом в ораторському мистецтві (А. Михальська).

Метою статті є вивчення емотивного аспекту риторичних запитань, зокрема їхньої прагматичної функції у репліках-стимулах і реакціях в американському драматичному дискурсі ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Риторичні запитання є одним із поширених синтаксичних засобів вираження емоцій у стимульних висловленнях. Вони не потребують відповіді та функціонують як емпатичні твердження або заперечення, що є очевидними для слухача [3–5]. Риторичні запитання у стимульних репліках представлені питальними реченнями у формі загального або спеціального питання. Втративши первинну функцію передачі інформації, риторичні конструкції набули здатності реалізовувати цілий спектр емоційно-оцінних значень. Зазвичай риторичні запитання у стимульних репліках виражають негативний психічний стан мовця, як-от невдоволення, роздратування, гнів тощо. Наприклад:

Simon: (angrily, as if aloud to himself) God, can I ever know a moment's freedom? <...> What do you want?

Sara: Nothing, Darling. I simply wanted to be sure [6, с. 440].

Чоловік висловлює роздратування тим, що дружина обмежує його свободу. Функцію риторичного запитання виконує питальне речення у формі загального питання з модальним

дієсловом *can*. Емотивне висловлення (далі – ЕВ), котре є реалізацією цього речення, експлікує емоційне заперечення (*Can I ever? = I can never*) і негативну оцінку того, що відбувається.

У більшості ЕВ, які містять риторичні запитання, інтенція мовця «дати вихід негативним емоціям» реалізується у комплексі з інтенцією «виразити несхвальне ставлення до адресата, осудити дії або бездіяльність останнього». Імплицитно такі висловлення виражають прагнення мовця спонукати адресата змінити свою поведінку, відчувати сором, провину тощо. Наприклад, у ситуації спілкування матері із сином:

Deborah: Ah, have you no pride nor shame that you can admit yourself such a weak, will-less slave?

Simon: But what can I do when her beauty arouses my desire? Oh, if you knew how desperately I long to escape her! [6, с. 526].

Емотивна стимульна репліка діалогу втілює намір персонажа-матері здійснити вплив на емоційний стан і поведінку свого сина. Мати апелює до його почуттів гордості та сорому. Риторичне запитання, хоч і містить заперечну частку *no*, за своєю суттю є стверджувальним судженням (*Have you no = you have*).

Риторичні запитання у стимульних репліках драми можуть слугувати засобом емоційної аргументації. Щоб переконати співрозмовника у слушності своєї позиції, мовець удається до відповідей на риторичне запитання, чим посилює перлокутивний ефект самого висловлення – риторичного запитання. Наприклад:

Amanda: So what are we going to do the rest of our lives? Stay home and watch the parades go by? Amuse ourselves with the glass menagerie, darling? Eternally play those worn-out records your father left as a painful reminder of him? ... What is there left but dependency all our lives? <...> Is that the future we've mapped out for ourselves? (Laura twists her hands nervously) [7, с. 245].

У наведеному фрагменті мати виявила, що її дочка Лаура не відвідувала коледж, а в цей час ходила до музею та зоопарку. Ціла низка риторичних запитань у поєднанні з відповідями – неповними питальними реченнями (*Stay home and watch the parades go by? Amuse ourselves with the glass menagerie, darling? Eternally play those worn-out records your father left as a painful reminder of him?*) засвідчують високий ступінь емоційної напруги матері, коли та намагається переконати свою дочку у безперспективності долі жінки-домогосподарки (*Is that the future we've mapped out for ourselves?*).

Риторичні запитання зі значенням різкого осуду мовцем дій комунікативного партнера перетворюються на засіб мовленнєвої агресії, спрямованої проти останнього [8, с. 19–23]. Такий словесний напад на адресата призводить, у свою чергу, до реакції невдоволення й обурення у відповідь, особливо, коли адресат вважає таку агресію необґрунтованою, а отже, неправомірною. Наприклад:

Greete: <...> Mr Waxman, how can you talk about truth? How can you talk about truth when your own sense of morality –

Jonathan: What do you know about morality?

Greete: When your own sense of morality is so compromised and so –

Jonathan: What do you know with your sneaky comments?

Greete: I beg your pardon [9, с. 367].

Наведений фрагмент зображує вербальну дуель між журналісткою Гретою та художником Джонатаном Ваксманом, у котрого вона бере інтерв'ю. Будучи упередженою щодо нього, жінка поводить доволі агресивно, звинувачуючи останнього у брехливості й аморальності. Агресія жінки вербалізується

у двох риторичних запитаннях, представлених спеціальними питаннями з модальним дієсловом *can*. Джонатана обурює неприхована зухвалість журналістки, тож він захищається від випадів співрозмовника зустрічними нападами, які теж виражаються у формі риторичних запитань: *What do you know about morality?* та *What do you know with your sneaky comments?* Про ефективність застосованої тактики контрастуну свідчить вибачення Грети.

Таким чином, ЕВ-риторичні запитання у стимульних репліках спрямовані на продовження комунікативного акту. Вони використовуються з метою вираження мовцем негативних емоцій або здійснення ним емоційного впливу на співрозмовника.

У реактивних висловленнях, так само, як і у стимульних, риторичні запитання у формі загального або спеціального питання є одним із найбільш розповсюджених засобів передачі негативного психічного стану мовця. Із семантичного погляду риторичні запитання у реактивних висловленнях містять імплицитно виражене заперечення, протест або відмову адресата від співпраці з адресантом. Такі реактивні висловлення не узгоджуються з комунікативною спрямованістю стимульних висловлень:

Jake: Where have I been? Doing what? What doing? Since supper?

Flora: How in hell do I know? [10, с. 177].

У наведеному прикладі чоловік хоче створити собі алібі. Він наполягає на тому, щоб дружина підтвердила, що вони були разом. Адресант очікує відповіді на запитання «*what*», проте адресат відмовляється відповідати та виражає своє незадоволення, маркером якого є риторичне запитання з експлетивом *in hell*.

Смисловим еквівалентом риторичного запитання у реактивних висловленнях діалогу можуть бути спонукальні речення у заперечній формі. ЕВ такого типу виражають невдоволення мовця діями співрозмовника та спрямовані на те, щоб припинити їх. Наприклад:

Simon: You will understand why when I tell you the one person who possesses the qualifications I desire is a very young and beautiful woman.

Deborah: Ah! Poor Sarah! So this is what your great romantic love comes to in the end! How dare you mention such filth to your mother! [6, с. 427].

Мати підозрює, що син у свій офіс на посаду секретарки підбирає жінку, котра б одночасно виконувала роль коханки. Жінка співчуває його дружині та спонукає сина припинити розмову на подібну тему. Риторичне запитання, яке актуалізує структуру *How dare you + V + Inf?*, виражає обурення з відтінком докору. Імплікацією такого запитання є настійлива вимога матері підкоритися її волі. Категоричність вимоги підсилює лексема негативно-оцінної конотації *filth*. Аналіз мовлення персонажів сучасної американської драми свідчить про те, що риторичні запитання на основі конструкції *How dare you + V + Inf?* та синонімічної конструкції *How can/could you + V + Inf?* є типовим засобом вербалізації емоційної реакції несхвалення й осуду.

Серед риторичних запитань, які виражають негативну оцінку адресата, широко представлені такі, у яких мовець вказує на необізнаність і некомпетентність співрозмовника або невідповідність сказаного його соціальному статусу: *What do you know about music?*, *Who are you to judge?* Подібні висловлення є надзвичайно поширеними у реактивних репліках сучасної американської драми. Високий ступінь експресивності таких висловлень досягається складною взаємодією

експліцитних та імпліцитних інтенцій їх продуцента [11, с. 7].
Наприклад:

Levee: How in the hell the boy gonna do the part if he can't even talk?

Sylvester: Who's you to tell me what to do, nigger! This ain't your band! You can go to hell, nigger! [12, с. 474].

Один із учасників музичного гурту, Леві, не погоджується з тим, щоб нову пісню представляв небіж солістки гурту – Сильвестр. Риторичне запитання *Who's you to tell me what to do?* має на меті вказати співрозмовникові на те, що його статусна позиція не дозволяє йому ставити під сумнів рішення керівника групи. Крім того, зазначене запитання приховує виклик мовця на адресу співрозмовника з одночасним дистанціюванням від останнього.

Імпліцитні інтенції ЕВ-риторичних запитань, а також функціонально-сміслова полісемія питального речення створюють труднощі для їх адекватного розуміння адресатом [8, с. 28–29, 13, с. 12–13]. Встановити прагматичну спрямованість риторичного запитання у репліках діалогів драми допомагає контекст і комунікативна ситуація. Наприклад:

Stanley: <...> What do you think you are? A pair of queens? Remember what Huey Long said – 'Every man is a King'. And I am the king around here, so don't you forget it! My place is cleared! You want me to clear your places? (Stella begins to cry weakly) [14, с. 195].

Чоловік обурений тим, що його дружина попросила допомоги їй прибрати на столі. Неповне риторичне питання (*Are you*) *A pair of queens?* = *You are not queens*) відбиває невдоволення й іронію персонажа: оскільки ви не королеви, то можете прибрати самі. Однозначному сприйняттю риторичного запитання як відмови виконати дію сприяє постпозитивний контекст (*I'm the King here. My place is cleared*).

Адекватне сприйняття риторичних запитань полегшує також їх конвенціоналізація та фразеологізація [8, с. 31, 15, с. 3]. Фразеологізовані риторичні запитання відрізняє стійкий зв'язок між структурною організацією та лексичним наповненням, а також високий ступінь контекстуальної незалежності. Найбільш уживаними у реактивних репліках персонажів сучасної американської драми є такі фразеологізовані риторичні питання: *What are you talking about? What are you doing? You lost your mind? You gone mad? What more do you want? Are you kidding? Are you crazy? What difference does it make?*

Ці ЕВ є надзвичайно продуктивними, що пояснюється низкою причин, зокрема повторюваністю емоційних ситуацій, тенденцією до економії мовних зусиль, а також обмеженістю часу, який має мовець під час швидкого обміну репліками з адресатом. Крім того, стан сильного емоційного напруження теж утруднює чітке формулювання думки, тому легше скористатися вже готовими до відтворення риторичними запитаннями фразеологізованого характеру. Слід відзначити, що незмінним у різних комунікативних ситуаціях залишається не тільки лексико-граматичний склад цих запитань, але і значення невдоволення та роздратування, які вони виражають. Наприклад:

Chris: I'll get out. I'll get married and live some place else. Maybe in New York.

Keller: Are you crazy? [16, с. 214].

Персонаж-батько невдоволений несподіваною заявою сина, що той збирається одружитися та залишити батьківську домівку. Емотивно-інтерогативне висловлення *Are you crazy?*,

втративши іллокуцію питальності та свій первинний смисл, використовується автоматично як розмовна формула, яка виражає емоційну реакцію невдоволення й обурення.

Висновки. Риторичне запитання реалізує широкий спектр емотивних інтенцій мовця, серед яких переважають емоційна незгода з адресантом і суперечення останньому. Воно є непрямим мовленнєвим актом, значення якого допомагає зрозуміти контекст і комунікативна ситуація. Поширеним різновидом риторичних запитань є фразеологізовані запитання, котрі відрізняються сталим лексико-граматичним складом.

Перспективою дослідження є вивчення інших типів непрямих мовленнєвих актів.

Література:

1. Белоколоцкая С.А. Риторический вопрос как средство организации дискурса. *Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки.* № 1. 2011. С. 509–516.
2. Сітко А.В., Струк І.В. Комунікативне навантаження риторичних запитань (на матеріалі англійської художньої прози). *Одеський лінгвістичний вісник.* Т. 1. № 9. 2017. С. 231–235.
3. Стилистика английского языка / А.Н. Мороховский и др. Киев : Вища шк., 1991. 271 с.
4. Скребнев Ю.М. Введение в коллоквиалистику. Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1985. 210 с.
5. Шевченко Г.В. Эмотивная функция риторического вопроса. *Язык и эмоции.* Волгоград : Перемена, 1995. С. 109–115.
6. O'Neill E. More Stately Mansions. *Eugene O'Neil. Complete Plays. Volume III 1932–1943.* New York : The Library of America, 1988. P. 283–560.
7. Williams T. The Glass Menagerie. *Tennessee Williams. A Streetcar Named Desire and Other Plays.* London : Penguin Books, 1976. P. 227–313.
8. Шатуновский И.Б. Риторические вопросы как форма агрессивного речевого поведения. *Агрессия в языке и речи.* Москва, 2004. С. 19–37.
9. Margulies D. Sight Unseen. *Donald Margulies. Plays from South Coast Repertory.* New York : Broadway Play Publishing Inc., 1993. P. 307–372.
10. Williams T. 27 Wagons Full of Cotton. *Tennessee Williams. Plays of the Modern Theatre.* Ленинград : Просвещение, 1970. P. 175–192.
11. Тахтарова С.С. Категория коммуникативного смягчения (когнитивно-дискурсивный и этнокультурный аспекты) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Волгоград, 2010. 40 с.
12. Wilson A. Ma Rainey's Black Bottom. *August Wilson. Famous American Plays of the 1980s.* New York : Dell Publishing Group, 1988. P. 415–520.
13. Шабат-Савка С.Т. Функциональная транспозиция синтаксических единиц: Конспект лекций. Чернівці : Рута, 2001. 48 с.
14. Williams T. A Streetcar Named Desire. *Tennessee Williams. A Streetcar Named Desire and Other Plays.* L. : Penguin Books, 1976. P. 113–226.
15. Вакуленко Т.А. Структурно-семантические и коммуникативно-прагматические особенности вопросительных предложений фразеологизированной структуры в современном английском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Киев, 1992. 19 с.
16. Miller A. All My Sons. *Arthur Miller. Famous American Plays of the 1940s.* New York : Dell Publishing Group, 1972. P. 199–288.

Shakhnovska I. Emotive potential of rhetorical questions in dialogic discourse of American drama

Summary. The article focuses on the study of the emotive function of rhetorical questions in dialogic discourse. The differences between the form and the illocutionary function

of these figures of speech make them an effective means of expressivity. Rhetorical questions are considered on the basis of dialogues of characters of the American drama of the 20-th century.

In dialogic unity, rhetorical questions are used both as responses and as stimulus. Rhetorical questions in stimulus take the form of a general or special question. Having lost the primary function of requesting information, rhetorical constructions have acquired the ability to realize a range of emotional and evaluative meanings. As a rule, in stimulus they express a negative mental state of the speaker, such as dissatisfaction, irritation, anger, etc. or have an emotional impact on the interlocutor. Rhetorical questions can serve as a means of emotional argumentation, express condemnation or accusation. The introduction of an interjection at the beginning of a rhetorical question increases its emotionality and creates the effect of spontaneous communication.

In dialogue, the most characteristic function of a rhetorical question is the reaction to the content of the stimulus. From a semantic point of view, rhetorical questions in responses usually contain an implicit objection, protest, or disagreement with the addressee. Such responses are closely related to the previous remark in content and form, but, as a rule, do

not agree with the communicative intention of stimulus, so they are a marker of conflict communication. The intention of the speaker is to critically evaluate not only the words of the interlocutor, but also his or her qualitative characteristics: appearance, character, behavior. In order to make a stronger impact on the interlocutor rhetorical questions are often introduced by expletives, appellatives, words with evaluative semantics. Rhetorical questions may contain comparisons and metaphors that enhance their emotionality. Rhetorical questions in responses can be used when the speaker wants to avoid a direct answer to the questions in the stimulus.

Rhetorical questions in colloquial dialogic speech tend to conventionalization and phraseologization. This fact is explained by the recurrence of emotional situations, the principle of the least effort, as well as the limited time that the speaker has during the rapid exchange of remarks with the interlocutor. Such phraseologized questions can sometimes cause ambiguity. The context and situation of communication play an important role in this case. Understanding the indirect intentions of rhetorical questions contributes to the effective interaction of communicators.

Key words: rhetorical question, emotive intention, emotive utterance, indirect speech act, emotional impact.